

Přítomná kniha je příliš rozsáhlá na to, aby ji každý uživatel četl od začátku do konce. Zároveň je do takové míry jednotně koncipovaná, že pokus o její soustavnou četbu nepochybně stojí za to. Počítáme proto přinejmenším se dvěma způsoby použití. S pomocí úvodu, rejstříku a obsahu – jehož promítnutí před každou rámcovou kapitolu a před každý blok případových studií není jen součástí grafického řešení, ale představuje i pomůcku pro čtenáře, který se potřebuje rychle zorientovat v každém z dvojice svazků a v každé z osmi částí knihy – lze jednotlivé rámcové kapitoly i bloky případových studií používat jako referenční příručku. Jiný čtenář, jenž bude ke knize přistupovat se zájmem o konkrétní dílo či osobnost, může na základě týchž pomůcek rychle dohledat příslušnou případovou studii. V ní získá všechny informace postačující k seznámení s daným literárním jevem či případem. Pokud mu ovšem půjde o poznání historického kontextu hledaného jevu, neobejde se bez souběžné četby rámcové kapitoly.

Ideální čtenář, který bude mít zájem přečíst knihu od začátku do konce, aby se mohl spolu s jejími autory zamýšlet nad proměnami institucionální a strukturální reglementace literární komunikace i nad jejich důsledky pro literární tvorbu a recepci v našem geografickém a kulturním prostoru, si záhy všimne, že se do výkladu v různých částech vracejí určitá témata, migrují mezi jednotlivými pásmy knihy a vynořují se v různých jejích částech. Témat, která takto oscilují mezi syntetickým a monografickým postižením v obou hlavních výkladových pásmech nebo exemplifikací v pásmu tzv. infoboxů, je dlouhá řada. Průběžný zájem věnují autoři knihy osobám cenzorů, kontrole knihoven různého druhu, regulaci zobrazování skutečných osob (zejména privilegovaných nebo veřejně činných), kontrole nad projevy antisemitismu a národnostní či rasové nenávisti, strategiím obcházení cenzury či fungování cenzury církevní.

Migraci průběžných témat mezi různými částmi a pásmy knihy představíme na příkladu společenské regulace populární literatury a lidové četby. Nikoli náhodou jde o téma, které se do výkladu vrací se značnou pravidelností. Jak zaznělo výše, moderní doba je dobou rozšíření čtenářských kompetencí i nabídek čtení prakticky do všech sociálních a kulturních vrstev. Současně je dobou krásné literatury čtené pro estetické povznesení, ale především pro zábavu. Od chvíle, kdy si osvícenství definuje setkání naivního publika s beletrií jako problém, uplatňuje cenzura určitý přístup vůči širokým vrstvám čtenářů tradičně označovaných za příslušníky „lidu“. Ten se odlišuje od přístupu k okruhu čtenářů, kteří jsou v dané době chápáni jako kulturně kompetentní a kteří představují dobovou kulturní elitu. Příslušníci „lidu“ – naivní čtenáři – jsou po celou moderní dobu vystaveni speciálnímu dohledu státu a jeho disciplinačních institucí, školských a osvětových orgánů i občanské společnosti. Cenzura jim věnuje zvláštní pozornost, snaží se je uchránit před kontaktem s díly a hodnotami, které by údajně mohly – s ohledem na nedostatečné kulturní kompetence oněch čtenářů – ohrozit jejich intelektuální rozvoj či mravní zdraví, postavit je proti panujícímu společenskému řádu apod.

V prvních dvou částech knihy můžeme v rámcových kapitolách sledovat, jak se tento selektivní přístup k tzv. lidovému čtenáři konstituuje a co to znamená pro beletristické žánry nebo publikační typy, které se k lidovému čtenáři obracejí. Zachycují, jak osvícenští cenzori stíhají všeobecně rozšířené a mezi lidem oblíbené barokní modlitební tisky, vyznačující se z jejich pohledu překonaným či škodlivým typem zbožnosti. Dokládají, jak jejich nástupci v prvních dekádách 19. století, v období romantismu, čelí rozkolísání literárního kánonu striktní regulací románu a povídky, atakujících emocionální struktury čtenářovy osobnosti. Třetí část zaznamenává (stále ještě na ploše rámcové kapitoly), jak se v době evropských revolucí kolem roku 1848 četba nejširších vrstev na čas politizuje, když do jejich rukou pod heslem „demokratické literatury“ zamíří brožury a drobné tisky pojednávající o časových otázkách. Ve čtvrté části se těžiště tématu přesouvá z pásma rámcových kapitol do pásma případových studií. Na příkladu jedné odstrašující povídky pro lid připomíná přítomná kniha vlnu morální paniky, již v českém literárním prostředí provázelo na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století vydávání tzv. krvavých románů – rozsáhlé, nadnárodně šířené epiky se senzačními náměty. I v páté části, která pokračuje v přibližování liberální éry, leží těžiště tématu v pásmu případových studií. Jedna z nich se zabývá obtížemi provázejícími přípravu zákona proti tzv. literárnímu braku a pornografii v průběhu dvacátých let 20. století. V šesté a sedmé části, věnujících se vzestupu a konsolidaci cenzurních systémů autoritativního typu, se téma vrací z pásma případových studií znovu do rámcových kapitol. Ty ukazují, jak se z péče o lidového čtenáře a o tištěný materiál, jenž se mu dostává do rukou, stává opět – v analogii s paternalistickými cenzurními systémy 18. a počátku 19. století – centrální úkol státní kulturní politiky.

Snahou autorů přítomné knihy bylo, aby se témata zvláště důležitá z hlediska zvoleného pojetí literární cenzury objevila v knize na více místech, v různých historických podobách či manifestacích. Na případu románů pražské (německy píšící) spisovatelky Marie Anny Sagerové, jež tvořila na začátku sedmdesátých let 18. století (odpor svého rodinného prostředí, které nepokládalo literární činnost pro ženu za vhodnou, učinila přitom jedním z témat svých děl), ukazujeme ranou variantu toho, co v následujících dvou stoletích autoři vytěsňovali z centra literárního pole na jeho okraj opakovaně pojmenovali jako „cenzuru mlčením“ či „tichem“. Překvapivě moderní, autoreflexivní narativy spisovatelky Sagerové byly vytištěny, ale nebyly takřka recipovány – literární poměry v českých zemích nebyly na podobný typ románového textu připraveny. Že se neprostupnost literárního pole pro určitý typ literární estetiky, stylu nebo výpovědi nemusí ukázat až ve fázi recepce, ale může zabránit samotné publikaci díla, ukazuje několik případových studií: jsou věnovány jednak publikačním osudům románu Milady Součkové *Neznámý člověk*, jednak neuskutečněným publikačním záměrům filozofa Ivana Svitáka po listopadu 1989, jejichž selhání poukazuje na rozdíly mezi literárním a intelektuálním polem šedesátých a devadesátých let. Potiže Jiřího Kratochvila s prvním samizdatovým vydáním *Medvědího románu* jsou v knize pojednány jako příklad toho, že strukturální překážky byly součástí i toho zdaleka nejvolnějšího publikačního režimu, který v období socialistické diktatury zajišťovaly samizdatové edice. Jako překážky, které se v poměrech publikační svobody staví do cesty recepci romské literatury, interpretuje další případová studie o strukturální regulaci literární komunikace množinu charakteristik romské jazykové kultury a kritérií

literárnosti, jež jsou odvozeny z praxe majoritní literatury a uplatňovány (mimo jiné editory-romisty) na slovesné projevy jiné funkce a charakteru.

Knihou od začátku do konce prolíná také otázka produktivních účinků literární cenzury. Podle standardní literárněhistorické interpretace vytvářela cenzura šedesátých až osmdesátých let „nepravého“, literárně méně hodnotného Bohumila Hrabala. Přítomná kniha zahrnuje polemickou případovou studii založenou na tezi, podle níž právě až tlak cenzury vedl ke zkáznění ne zcela čitelného, excentrického Hrabalova literárního gesta a ve svých důsledcích umožnil, aby se neoavantgardní slovesný umělec začlenil do institucionalizované literatury, v jejímž rámci jediné mohl získat lokální i mezinárodní proslulost. Produktivitu cenzury chápe ovšem autorský kolektiv v širším smyslu, než jaký představuje její podíl na formování literárních hodnot. Cenzura může být pro autora produktivní i tehdy, píše-li s vědomím, že ve společnosti, v níž žije, existuje kritická veřejnost, která je tak jako on v konfliktu s kritérii a cíli cenzurního systému. Provokováním cenzury se autor stává pro své okolí hrdinou, zatímco provokované státní instituce nemají v tomto duelu co získat, zejména ne tehdy, když se samy definují jako součást liberálního režimu. Tyto strategie konfrontace a provokace vyznačovaly veřejný boj publicisty Jakuba Arbesa za práva Koruny české, ale také činnost „protirežimních“ autorů první republiky, jako byli dramatik František Zavřel se svým klíčovým protibenešovským románem *Fortinbras* nebo jihlavský rodák, autor německonacionální literatury Karl Hans Strobl. Dotýkání se společenských tabu jako součást literárních i ekonomických strategií ukazuje naše kniha na řadě míst, k nimž patří případová studie o spisovateli erotické populární literatury z konce 18. století Johannu Friedrichu Ernstu Albrechtovi nebo infobox věnovaný způsobu, jímž inscenaci cenzurního zásahu využil na přelomu 20. a 21. století pro komercializaci své literární činnosti publicista Přemysl Svora.

Od osmdesátých let 20. století se do centra zájmu literární teorie dostala otázka literárního kánonu a sil, jimiž je strukturován, i souvislosti cenzurního začleňování do kánonu a vylučování z něj. K této problematice odkazují ta místa přítomné knihy, v nichž je řeč o okamžicích recenzurování literární tradice sedimentované v distribuční síti, skladech knihkupců i v knihovnách. Jak se regulace literárních hodnot a výkladů dosavadních literárních dějin předávaných veřejnosti formou literárního muzea může prolínat s cenzurováním literárních děl téhož autora a jak obojí zapadá do dobové potřeby přestavět literární kánon, ukazuje případová studie, jejíž centrální téma představuje budování regionálních míst paměti spojených s životem a tvorbou Karla Čapka. Jiný přechodový prostor mezi kanonizací a (v daném případě ryze individuální) cenzurou odkrývá případová studie o známém (a leckdy přeceňovaném) příkazu, jímž Franz Kafka uložil příteli Maxi Brodovi, aby po jeho smrti spálil jeho literární pozůstalost. K příběhu, který se připomíná jako jeden z nejslavnějších příkladů ultimativní autocenzury v dějinách světové literatury, přistupujeme v příslušné případové studii právě z pohledu literárního kánonu. Studie ukazuje, jak Brod dlouhodobě pracoval na kanonizaci textů Franze Kafky tím, že je upravoval („literarizoval“) tak, aby je bylo možno začlenit do centra dobového kánonu. Čím většího úspěchu při tomto sakralizačním díle dosahoval, tím více sílily kritické hlasy, jež Brodovi jeho zasahování do „posvátných“ textů vytýkaly. Díky cenzuře se tak Kafka sám stal měřítkem – svým vlastním kánonem.